

Dijalozi

Prethodno priopćenje UDK 179: 57: 61

Primljeno 24. 01. 2006.

Darko Polšek

Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, Trg maršala Tita 14, HR-10000 Zagreb
dpolsek@public.srce.hr

Anatomija jednog paternalističkog i anti-liberalnog stava prema suvremenoj eugenici

Sažetak

Autor secira polemiku otvorenu osvrtom Tončija Matulića na knjigu Darka Polšeka Sudbina odabranih objavljenom u Filozofskim istraživanjima, 98 (3/2005), str. 671–693. Okosnica je ovoga članka seciranje Matulićevih stavova kako nema bitne razlike između stare eugenike i nove, te njegovih sveobuhvatnih antiliberalnih, paternalističkih i navodno »bioetičkih« argumenata. Polšek koristi argumentaciju J. S. Milla iz djela O slobodi i tvrdi da demokratsko i pravедno društvo mora poštivati i »puke želje« budućih roditelja u ostvarenju njihovih prava da odgajaju djecu, kao i da bude u mogućnosti, između ostalog, izbjeći daleko veće opasnosti kolektivismu i svih vrsta intervencija države u privatne stvari što je i iznjedrilo sve ružne oblike eugenike u prošlosti. Štoviše, Polšek raspravlja o tome da svatko treba poštivati te liberalne principe (posebice ukoliko želi biti dobar bioetičar) kako bi ozbiljno shvatio neosporne principe bioetike: osobnu autonomiju, neovisnost i jednakost.

Ključne riječi

eugenika, roditeljstvo, liberalni principi, paternalizam, bioetika

Tonči Matulić, docent na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, u *Filozofskim istraživanjima*, 98 (3/2005), str. 671–693,* objavio je, prema vlastitim riječima, »doprinos koji je prvotno bio zamišljen kao recenzija knjige *Sudbina odabranih. Eugeničko nasljeđe u vrijeme genske tehnologije* Darka Polšeka«, ali se »postupna kritička procjena otegnula, tako da je recenzija počela poprimati dužinu prispodobivu samoj knjizi«. Ne znam kakve je pretenzije imao autor, ali to je, uz svu dužinu teksta, ipak ostala tek recenzija. U svijetu se ne smatra primjerenim da autor knjige reagira na recenziju, ali s obzirom da kod nas ne vrijedi slično pravilo (već se, štoviše, očekuje da autor po mogućnosti što ozlojeđenije reagira); nadalje, s obzirom da je riječ o »doprinosu prispodobivom samoj knjizi« (autor tako poistovjećuje svoju recenziju s knjigom); s obzirom da je riječ o autoru kojeg domaća filozofska javnost smatra jednim od vodećih bioetičara; naposljetku, s obzirom da sam jednom prilikom i sam ponudio da kao predstavnici dviju suprotstavljenih koncepcija društva i etike (naime teološke i liberalne) javno polemiziramo, možda je ovo pravo mjesto, pravi razlog i trenutak da se to učini.

*

Broj stranice tematiziranog članka ubuduće se navodi u zagradi iza navedenog mjesta u tekstu (nap. ur.).

Problem je u tome da je za *pravu* polemiku prvo potrebno raščistiti niz imputacija, a mjestimično vratiti na pravo mjesto zlonamjerno izvrnute teze moje knjige o eugenici. Autor na više mjesta tvrdi kako moje zalaganje za reproduktivna prava uz medicinski potpomognutu oplodnju zaziva aveti nacističke eugenike, a na drugima pak tvrdi da

»... za eugeničku praksu nije bitno koja je ideologija provodi, jer su njezini učinci uvijek isti. Oni su uvijek maligni i jednako nehumani. To potvrđuje i sam autor...« (680)

Moglo bi se činiti laskavim da navodno vodeći hrvatski bioetičar meni pripisuje svoje misli o jednakosti nacističke eugenike i medicinski potpomognute oplodnje, ali meni je takav stav odiozan ne samo zbog toga što je teza moje knjige upravo suprotna, dakle ne samo zbog Matulićeva sadržajnog *Gleichschaltunga* tih dvaju bitno različitih odnosa prema ljudima, već i zbog metode kojom se takvo poistovjećivanje različitih postupaka prema ljudima posve netočno pripisuje meni. Osim toga, čini mi se da je za pravu polemiku potrebno istaknuti glavni problem moje knjige i potencijalno glavni predmet polemike, a koji u recenziji od 20 stranica ili 30-ak kartica iz nekog razloga nije spomenut, a to je: *u ime čega bi zajednica ili društvo imalo pravo pojedincima pravo određivati (točnije – zabranjivati) metode potpomognute oplodnje ili im pak uskraćivati pravo na korištenje rezultata drugih biomedicinskih tehnika?*

Povijesni primjeri eugenike – koji tvore više od polovice knjige – Matulića navode na zaključak da

»... ne bi trebalo olako pristati na činjenicu da bilo tko ponovno doziva zloduhe iz prošlosti u sadašnjost, te (da) ih promovira u dobre anđele samo zato jer su danas prešli 'na našu stranu', postali moda u ime jedne nove ideologije.« (687)

Kakvi dobri anđeli? Na čiju su to stranu prešli? (Uspoređuje li to Matulić današnje »liberalne« ginekologe s Mengeleom i njemu sličnima?) Autor također smatra da

»U knjizi nedostaju argumenti koji bi zorno pokazali bit razlike između stare, klasične ili državne eugeničke prakse i nove, privatne i laissez-faire – liberterske – eugeničke prakse.« (690)

On također misli da »autorova teza o bitnoj razlici između stare i nove, tj. laissez-faire – liberterske – eugenike ostala nedokazanom« (687). Da ne bi bilo zabune: u mojoj knjizi, primjeri su stare eugenike prisilne sterilizacije, ubojstva i sl., a primjeri su »nove« eugenike slučajevi medicinski potpomognute oplodnje. Moja je knjiga dokument o povijesnim grozotama što su ih ljudi s prerogativima države radili u ime eugenike: primjeri prisilnih sterilizacija (slučajevi kada su ljudima nudili stolice ispod kojih su bile sprave koje su zračile roentgenske zrake); primjeri »istraživanja« iz njemačkih koncentracijskih logora; primjeri dobrovoljne i prisilne prostitucije u ime obnavljanja rase; primjeri preventivne sterilizacije »treće generacije imbecila« (unuka maloumnih osoba), a o drugim projektima – poput eugeničke eutanazije – da i ne govorimo. Čitatelju, nadam se, nije potrebna posebna bioetička naobrazba da razumije razliku između pokolja i prisilnih sterilizacija stotina tisuća ljudi, te današnje pomoći koju liječnici svakodnevno pružaju u rađanju djece, odnosno u pomaganju da djeca dođu na svijet zdrava, a ne bolesna i sl. Razlika između društvenog nasilja i medicinske pomoći osnovna je teza moje knjige pri razlikovanju stare i nove eugenike. To je fundamentalna razlika. Ali Matuliću ta jednostavna razlika nije dovoljno »zorna«, ona je po njemu »nedokazana« i »neutemeljena«. Na to mogu odgovoriti samo sljedeće: čovjeku kojemu nije dovoljno jasna ili »zorna« razlika

između prisilne sterilizacije ili masovnih ubojstava, te medicinski potpomognute oplodnje, nešto nedostaje kod apercepcija ili intuicija. Kakav to Matulić traži dodatni filozofski »dokaz« o razlici među tim postupcima?

Autor na drugim mjestima u potpunosti izvrće moju poziciju, te nevještom čitatelju sugerira da zagovaram nacističke eugeničke metode, pa se retorički pita:

»Naime, ako se praksa laissez-faire – liberterske – eugenike treba ravnati u skladu s pretpostavljenim načelom maksimalne slobode pojedinca, tj. njihovih želja i zahtjeva, onda je sasvim opravdano očekivati da se dokaže u čemu se sastoji bit razlike između želja i zahtjeva Hitlera da istrijebi eugeničkim metodama stotine tisuća nevinih ljudskih bića, s jedne strane, i želja i zahtjeva bilo kojeg suvremenog pojedinca da djeluje i postupa eugenički, s druge strane.« (690)

Još jednom, kolega Matulić: *pravo pojedinaca da odlučuju o svojim potomcima razlikuje se od Hitlerove »želje« po tome što današnje majke koje imaju »želju« da rode svoje dijete ne »žele« klati milijune ljudi, a niti imaju moć, sredstva, niti bi im ta sredstva bila dopuštena: eto, po tome se razlikuju te dvije »želje«.* Tu običnim ljudima nije potreban dodatan »dokaz o biti te razlike« (za koju Matulić tvrdi da uopće ne postoji): u jednom je slučaju riječ o monstruoznim postupcima, u drugom o pomoći ljudima koji imaju neki medicinski nedostatak. Je li to dovoljno »bitna« razlika? Zbog svega toga, a budući da o tome govorim u cijeloj knjizi, izjednačavanje (mojeg) zalaganja za reproduktivna prava s Hitlerovim zločinima smatram bitnim narušavanjem osnovnog, pristojnog akademskog ponašanja, kao i prenošenja ideja u recenziji.

Slično izvrtanje mojih stavova Matulić je izveo i u sljedećem odlomku:

»Kasnije je Hitler u pismu američkome rasističkom eugeničaru Madisonu Grantu poručio: 'Vaša je knjiga za me Biblija'.«

Pametnome dosta. Sam autor (tj. DP) pak tvrdi: »Nema nikakve sumnje: nalazimo se na pragu Drugog Stvaranja.« Iz ove Matulićeve montaže ponovno proizlazi da se ja zalažem za rasističku eugeniku i predmnijeva da bih i ja osobno zahvalio Madisonu Grantu. Za sličan način izvrtanja (i valjda »dokaza« da sam ja onaj grozni eugeničar koji bi valjda ubijao ljude kada bi mogao) poslužila mu je i moja analiza suvremene kineske eugenike (vidi niže).

Jedna moguća konstrukcija ovakvih imputacija jest da je Matulić imao svoj »ax to grind«, ili kako to mi danas zovemo »agenda«, pa meni na još desetak mjesta imputira stav kako zagovaranjem današnjih laissez-faire eugeničkih metoda prizivam duhove prošlosti, ili, da čitatelju olakšamo razumijevanje: da je Polšek zagovaranjem medicinski potpomognute oplodnje zapravo otvorio Pandorinu kutiju Hitlerova holokausta.

Takvo zlonamjerno (da ne kažem kakvu ružniju riječ) izjednačenje mojeg zalaganja za pravo pojedinca na reprodukciju s Hitlerovim »željama« i rasističkim papazjanijama Madisona Granta, međutim, ima još nekoliko daleko bitnijih ciljeva, o kojima *možda* ima smisla, i o kojima namjeravam raspravljati. Matulić, dakle, želi postići sljedeće: prvo, on želi izjednačiti suvremena sredstva za medicinski potpomognutu oplodnju s nacističkim eugeničkim i ostalim zlodjelima, kako bi bacio sjenku odvratnosti na medicinski potpomognutu oplodnju. Matulić to izrijeком i navodi kao svoju tezu, te kaže:

»Za eugeničku praksu nije bitno koja je ideologija provodi, jer su njezini učinci uvijek isti. Oni su uvijek maligni i jednako nehumani.«

Odmah potom, tu tezu Matulić stavlja u moja usta, na sljedeći način:

»To potvrđuje i sam autor (tj. DP) kada kaže (...) današnja kineska eugenika dijeli mnoge odlike starih eugeničkih programa, primjerice imigracijskih zabrana za određene, 'neinteligentnije' narode (rase) u Sjedinjenim Državama ili pak nacističkog holokausta. Naime, u sva tri slučaja država ideološki regulira genetsku kvalitetu svoje populacije.« (680)

Kineska eugenika doista ima obilježja te ozloglašene eugenike, ali iz toga ni logički niti empirijski ne slijedi, a to pogotovo ne tvrdim ja, da »za eugeničku praksu nije bitno koja je ideologija provodi, jer su njezini učinci uvijek isti«.

Prema Matuliću, moja knjiga »možda ima pretenzije na status sveobuhvatnog povijesnog prikaza zloglasne eugenike«. Da, ona ima te pretenzije, i mislim da će svi čitatelji koji će je pročitati zaključiti kako nije riječ samo o pretenzijama (a možda će, kako se nadam, čak zaključiti kako im je sasvim dosta primjera grozota što su ih ljudi počinjali u ime eugenike). Moja knjiga ne bi mogla imati takve pretenzije kada u tom trudu ne bi bilo zgražanja nad svime što se počinilo u ime eugenike.

Autoru, međutim, nije dovoljno da se Polšek prisili na ispričavanja, izmotavanja, korekcije navoda, pa da na taj način ispadne »zmotan«, »nedomišljen«, »autor koji nije ušao u bit stvari«, »koji ima pretenzije« i sl. (te da time posve zaobiđe pravi predmet rasprave i polemike); također, nije mu dovoljno da posve izvrne moje teze, ili pak da svoje teze (o jednakosti negdašnje i današnje eugenike) stavi meni u usta; ili, pak, da na nespretan način poistovjeti Hitlerove »želje« i »želje« majki koje ne mogu imati djece.

Matulić je mnogo ambiciozniji. U napadu na Polšekovu *laissez-faire* eugeniku, Matulić zapravo pokušava raskrinkati i cijelu jednu »vladajuću društvenu ideologiju – ideologiju individualizma«, ideologiju koja dovodi do ljudi kao monada (stvarno strašno!), ili točnije do anarhije. Evo kako to kod Matulića zvuči *kurtoaznije*:

»Ostaje gorak okus u ustima dobronamjernog čitatelja, da niti mnogim vrlim misliocima današnjice (*je li to laska?*, prim. DP) nije mnogo stalo do logički konzistentnog teorijsko-praktičnog opravdanja određene prakse, nego isključivo, a možda tek nesvjesno, da jednostrano koketiraju s vladajućom društvenom ideologijom – danas onom individualizma.« (685)

Matulić mi, nadalje, zamjera što »autor ničim ne dokazuje način i uvjete po kojima bi osobna prava pojedinca predstavljala teorijsko-praktično opravdanje *laissez faire* – liberterske – eugeničke prakse« (683):

»Ljudska prava (...) preozbiljna su stvar da bi ih se moglo olako svesti na ideju pukih želja i prohtjeva. Čini se da autor upravo to čini.« (683)

Matulić, dakle, u onoj ozbiljnijoj varijanti (kada ne izvrće teze recenzirane knjige) želi još dvije stvari: prvo, on želi »raskrinkati« liberalizam, pogotovo u onoj Polšekovoj »*laissez-faire*« varijanti. I drugo, što je još važnije, on u očima čitatelja želi steći poziciju koja će biti »iznad« svake subjektivnosti, »iznad« svake ideologije, »iznad« svake empirije, »iznad« ili »izvan« društvenih parafernalija, poziciju s koje će se onda navodno »objektivno«, »teorijski-zasnovano«, moći reći što treba normativno učiniti, ne samo na području ljudske reprodukcije nego i šire.

Idemo po redu. Nekoliko odgovora na moje »neozbiljno« zalaganje za ljudska prava. Prvo, želje i prohtjevi nisu »puke« želje i prohtjevi – to su načini izražavanja slobode. Kada bih se izražavao Matulićevim zastarjelim i visokoparnim jezikom, rekao bih: želje i prohtjevi su dijelovi »*bîti*« čovjeka

(koju Matulić tako često spominje), ili možda »egzistencijalije« koje se realiziraju u društvu. Društvo je sredstvo za realizaciju Matulićevih »pukih« želja i prohtjeva. A dobro, tj. demokratsko društvo pokušava ih ispuniti u što većoj mjeri. Ono ih, naime, ispunjava (i ako je legitimno – ono ih mora ispuniti) u svim onim okolnostima u kojima ispunjenje »pukih želja i prohtjeva« jednog pojedinca, nije na štetu drugog. Tako sam napisao u knjizi. Osim toga, mislio sam da se čitatelji u tome slažu sa mnom. Ali ako treba dodatno objašnjavati, ne znam bolji odlomak koji bi to prikazao od odlomka filozofa Johna Stuarta Milla, s početka knjige *O slobodi*.

»Ne postoji neko priznato načelo po kojem bi se provjerila prikladnost ili neprikladnost vladinog miješanja (u privatnost). Cilj ovog ogleada je utvrditi jedno veoma jednostavno načelo koje bi trebalo apsolutno vladati svim postupcima društva prema pojedincu koji se tiču prinude ili kontrole... To načelo glasi da je samoobrana jedini cilj radi kojega se čovječanstvo, pojedinačno ili kao cjelina, ima pravo miješati u slobodu djelovanja bilo kojeg svojeg člana; jedina svrha radi koje se vlast može s pravom koristiti protiv volje bilo kojeg člana jedne civilizirane zajednice, a to je da spriječi povrede drugih. Vlastito dobro jednog člana društva, fizičko ili moralno, nije dovoljno opravdanje za takvo miješanje. *Član zajednice ne može se opravdano prisiliti da nešto učini ili ne učini zato što će to biti bolje za njega, ili zato što će ga usrećiti, ili zato što bi po mišljenju drugih to bilo mudro ili pravilno. To su ispravni razlozi da mu se žalimo, da s njim raspravljamo, da ga uvjeravamo ili molimo, ali ne da ga prisiljavamo ili da mu učinimo neko zlo ako drukčije postupi.* Da bi to bilo opravdano, ponašanje od kojega ga želimo odvratiti moralo bi biti sračunato da učini zlo nekome drugome. Jedino ponašanje pojedinca zbog kojega je on odgovoran društvu jest ono koje se tiče drugih.«

Mill nastavlja:

»Prava oblast ljudske slobode obuhvaća prvo unutrašnju oblast svijesti, slobodu savjesti u najširem smislu, slobodu misli i osjećaja... To načelo slobode zahtijeva slobodu ukusa i težnji, planiranja našeg života tako da odgovara našem karakteru, da radimo ono što želimo bez obzira na moguće posljedice za nas, a da nas naši bližnji ne sprečavaju ako im time što činimo ne nanosimo štetu, čak i ako misle da je naše ponašanje budalasto, izopačeno i nepravilno... Nijedno društvo u kojem se ove slobode ne poštuju nije slobodno, bez obzira na oblik vladavine; i nijedno nije potpuno slobodno u kojem one nisu apsolutne i bezuvjetne. Jedina sloboda koja zaslužuje to ime je sloboda da tražimo svoje dobro na svoj način, ako ne pokušavamo da to drugima uskratimo ili ih ne spriječimo u naporima da to postignu. Svatko je vlastiti čuvar svojega zdravlja. Čovječanstvo dobiva više ako svatko pušta druge da žive kako se njima čini da je dobro, nego ako se pojedinac prisili da živi onako kako se ostalima čini da je dobro.«

Ovaj odlomak smatram fundamentalnim za svoj svjetonazor, za svoju »ideologiju«, ali i za svakog pojedinca i za svako dobro društvo. I vjerovao sam da u demokratskom društvu svi *na neki način* znaju za njega, i da u nj žele vjerovati, i da bi, kada bi im netko takva prava osporavao, bili spremni za takvo društvo i jako boriti (da ne kažem – ginuti). Mill ovdje ne traži neke dodatne dokaze iz »bîti« čovjeka, on poput brojnih drugih mislilaca drži da su te rečenice »samoevidentne«, ili, da se izrazimo jezikom kojim barata Matulić – da je riječ o istinama koje predstavljaju *bit* čovjeka u društvu, ili točnije – bit *dobroga* društva.

Ali jako sam se prevario. U jednoj raspravi, na moj spomen ovih Millovih misli, kolega Matulić rekao je kako on zna za taj moj »liberterski«, tj. ideološki stav, ili kako je to u ovom svom »doprinosu« napisao, za to »moje *koketiranje* s vladajućom društvenom ideologijom – danas onom individualizma«. Matulić se očito ne slaže s gorespomenutim Millovim stavom (dopustite da subjektivno, a to po Matuliću znači »neutemeljeno«, izjavim kako to po mom sudu predstavlja ozbiljan društveni problem, pogotovo za nekoga tko se bavi etikom), te tvrdi kako je mogućnost ili sloboda da ljudi re-

aliziraju svoje želje (na kojoj se temelji moja *laissez-faire* eugenika) »puki priziv – sada to treba otvoreno reći – na ideologiju individualizma koja u sferi ljudskih prava ne zahtijeva nikakvo teorijsko-praktično opravdanje, već samo pretpostavlja empirijsku konstataciju želja i zahtjeva pojedinaca«, te nastavlja:

»Čovjek ima pravo očekivati jasnije i logički konzistentnije argumente o načinu i uvjetima po kojima želje i zahtjevi pojedinca uistinu predstavljaju nužno i dostatno teorijsko-praktično opravdanje takozvane nove eugenike... U autorovu kontekstu jedinu novost predstavlja činjenica što na mjesto starih ideologija dolazi nova ideologija individualizma. Sve ostaje isto. Mijenjaju se samo ideologije.«

Ideologija u žargonu kolege Matulića podrazumijeva svjesnu ili nesvjesnu laž – što je marksistička teza. U mojem žargonu, ideologija jest splet više ili manje dosljednih misli. I po mom sudu, stvar je *temeljnog intelektualnog poštenja* istaknuti s kojih pozicija branimo ili argumentiramo neki stav. Tvrdnja »Sve ostaje isto. Mijenjaju se samo ideologije« nije samo netočna i smiješna, ona je i nepoštena, jer onaj tko je izriče retorički sugerira kako je on iznad takvih partikularnosti i subjektivnih ili »relativnih« stavova (kao što je to uostalom radio i Marx). On upravo zaziva pitanje: »S kojih pozicija nastupa recenzent u svojem *doprinosu*?« O kojoj je to logičnijoj i konzistentnijoj poziciji riječ, primjerice, od spomenute Millove? (O tome vidi niže.)

Filozofski je možda važnije pitanje što Matulić misli kada govori o »dostatnom« teorijsko-praktičnom »opravdanju«, kako kaže – »pukih« ljudskih želja i prohtjeva (opet, da ne bi bilo zabune: primjerice »prohtjeva« da se ima dijete). Kako »utemeljiti« te prohtjeve? Kolega Matulić se vrlo često voli pozivati na »bit« čovjeka kao na glavni adut bioetičke argumentacije. Pa, ne bismo li takve prohtjeve (da se ima potomstvo) možda smjeli smatrati dijelom »biti« čovjeka? Ili, ako kolega Matulić možda smatra da želja za djetom ne pripada »biti« čovjeka, bi li imao nešto protiv toga da veći dio čovječanstva ima takve »bitne« prohtjeve?

Kada izjednačava Hitlerove »želje« sa željama trudnica ili žena koje žele imati djecu, svojim ironiziranjem »pukih« ljudskih želja (i tvrdnjom da su ljudska prava nešto puno »ozbiljnije«), Matulić tim ženama (ili ljudima općenito) poriče nekoliko temeljnih i važnih prava koja im Hitlerove želje, a očito i Matulićeve insinucije protiv »vladajuće doktrine individualizma« temeljito krše: 1) *pravo na autonomiju* (pravo koje u knjizi na brojnim mjestima spominjem kao temeljno načelo razlikovanja »stare« i »nove« eugenike); 2) *pravo na neovisnost*; 3) *pravo na ravnopravnost* u potrazi za srećom; 4) *pravo na jednakost i ravnopravnost* (pred zakonom, tj. pred intervencijom države); i 5) *pravo na osobni dignitet* (jer ako netko drugi – država, Hitler, ili tko mu drago – odlučuje u ime tih osoba, onda očito pretpostavlja da osoba u čije ime se nešto naređuje ili zabranjuje nema vlastitu pamet). To nisu temelji samo »vladajuće ideologije individualizma« s kojima ja »koketiram« – a s kojima se Matulić očito ne slaže – to su isto tako i temelji suvremene bioetike. I zato čudi da navodno vodeći bioetičar u Hrvatskoj nijednom riječju ne spominje ta načela (načela što ih stara eugenika krši, a u ime kojih se suvremena eugenika dopušta), načela koja su u mojoj knjizi središnji »dokaz« u prilog *laissez-faire* eugenike, kao uostalom i liberalizma i svake demokratske države.

Ali Matulićeva identifikacija Hitlerovih »želja« sa željama trudnica nije njegov tek slučajni retorički lapsus. Stav da ljudske potrebe na području bio-

loške reprodukcije ne bi trebale značiti baš ništa, ogleda se u Matulićevoj rečenici:

»... svako koketiranje s biologijom kao glavnom instancijom pravorijeka o čovjekovoj biti nužno mora rezultirati etičko-moralnim fijaskom.« (675)

Ta je Matulićeva tvrdnja upućena kao kritika bilo kakvog zagovaranja medicinski potpomognute oplodnje. Premda je meni osobno nejasno što bi ikada mogao biti »pravorijek o čovjekovoj biti«, besmislenost te rečenice utvrdit ćemo čim riječ »biologija« zamijenimo riječju »medicina« (jer o tome je riječ u »novoj« eugenici). Medicina se bavi našom biologijom, ali nitko pametan neće tvrditi da je ona za naš život nebitna, ili da »koketiranje« s medicinom mora rezultirati etičko-moralnim fijaskom. Matulić je zapravo htio reći kako su biološke (valjda ne i medicinske?) potrebe, posve drugorazredni problemi, koji nemaju veze (opet) s biti čovjeka, ili s njegovim pravima, pa se na te probleme, želje i potrebe, bioetičar ne bi smio pozivati, jer nije riječ o temeljima ili »biti« čovjeka. Postavlja se odmah pitanje, kako naš vodeći *bioetičar* može tako olako odbaciti bilo kakvu biologiju (recimo, medicinu) kao predmet rješavanja bitnih ljudskih problema? Nadalje, Matulić i ovdje – kao i uvijek! – pretpostavlja da se ljudski problemi rješavaju tako da sagledavamo bit čovjeka (ili, pak, da se konzultiramo s onima koji su bolje shvatili što je to bit čovjeka), te da potom donosimo ispravnu odluku, a da, naprotiv, svi drugi koji žele riješiti svoj medicinski problem, a da nisu sagledali bit čovjeka, samo »koketiraju« s biologijom. Rješenje mog medicinskog problema nije nikakva »koketerija« s medicinom i biologijom, to je moja temeljna potreba, i ne vidim u ime čega bi mi netko zabranjivao moj posjet liječniku i rješavanje mojih zdravstvenih pitanja?

Dopustite mi da zaoštrim tvrdnju: *Značaj suvremene bioetike, između ostalog, treba tražiti upravo u tome što je suvremena medicina počela postavljati probleme koji nadilaze jednostavne etičke formule (floskule) i rješenja koje se izvode iz biti čovjeka. I zato sam sklon ponuditi svoju formulu: bioetika je danas preuzela primat pred etikom.* (To bi se sociološki, ili kako Matulić kaže, statistički, vrlo lako moglo potvrditi.)

Budimo dobronamjerni prema Matuliću i zaboravimo na njegov lapsus (s Hitlerom i trudnicama, odnosno s medicinsko-biološkim, etičko-moralnim fijaskom). Budući da je biotehnologiju, predimplantacijsku dijagnostiku (i druge tehnike) ispravno nazvao eugenikom (barem po tome što to odgovara mom stavu), recimo da se »koketiranje s biologijom« odnosi na te suvremene oblike medicine koji omogućuju ljudima izbor, recimo, zdravih fetusa umjesto fetusa koji nose teške nasljedne bolesti. Recimo također, primjera radi, da je za spašavanje života dobro koristiti lijekove, te da su nam na izbor dana dva: jedan neprimjeren i drugi primjeren (ali dobiven genskom tehnologijom). Što ima tako bitno loše u tome da koristimo onaj primjereni lijek (na primjer, stvarni primjer – inzulin) dobiven genskom tehnologijom? Nije li to stvar zdravoga razuma, ili da filozofski pojačamo tonalitet – ljudskoga uma? Ali čak i kada to ne bi bila Matulićeva intuicija o ljudskome umu i razumu, postavlja se opet presudno pitanje: u ime čega bi Matulić takav izbor zabranio? U slučaju s izborom zdravih i bolesnih fetusa, u svojoj sam knjizi bio vrlo jasan: izbor leži i mora ležati isključivo na roditeljima. Za razliku od Matulića, u izboru zdravog fetusa koji se roditeljima nudi, ne vidim ništa odvratno. Ali smatrao bih odvratnim da netko prisili roditelje (još k tome zakonski!) da izaberu jednu od tih varijanti. Zbog

toga je jedna od bitnih poanti moje knjige da *suvremena eugenika koja nastaje pod utjecajem medicinskih tehnologija ne mora nužno dovoditi do »boljih« genskih rezultata*: pri liječenju neplodnosti, prilikom *in vitro* fertilizacije, vrlo se često širi neki »loš« gen – recimo, gen za neplodnost. U tom smislu, suvremena eugenika ne potencira neke kriterije »dobre« biologije – ona je prema kriteriju »dobre« biologije posve ravnodušna. To je, uz dobrovoljnost pacijenata i roditelja, a ne njihovu prisilu, još jedna bitna razlika spram stare eugenike. Prema tome, nitko (a pogotovo ne ja) niti ne tvrdi da će se koketiranjem s biologijom doći do pravorijeka o čovjekovoj biti.

Recimo, rasprave radi, da je kolegi Matuliću jako stalo do toga *kako* se ti prohtjevi realiziraju. Kako ne bismo ostali na apstrakcijama, evo još jednom mojeg *laissez-faire* »utemeljenja« tih prohtjeva: ako neki ljudi žele imati djecu, onda se ta njihova želja ne sukobljava s našim interesima i željama; ta njihova želja ne krši naše slobode i zato je legitimna, i zato se u tu želju ne bi trebali petljati razni komiteti ili države. Ako se nama njihova želja ne sviđa, o tome možemo s tim ljudima raspravljati, nagovarati ih ili odgozarati od toga, ali ih u demokratskome društvu ne biste smjeli prisiliti ni da imaju, niti na to da nemaju djecu. (I to je još jednom razlika između stare i nove eugenike. Jednostavno – stara je eugenika ljude prisiljavala.) A s obzirom da je čovječanstvo opstalo nekoliko milijuna godina, vjerojatno je (premda po kolegi Matuliću ne nužno i logički-konzistentno ili »utemeljeno«) da ljudi znaju kako je to njihov bitno ljudski interes, jer to inače ne bi činili, a nas ne bi bilo. Je li to dovoljno utemeljenje takvih prohtjeva? U svim slučajevima stare eugenike, pojedincima je bilo jasno da je nad njima počinjeno državno ili društveno nasilje. Onima kojima nije bilo jasno da je nad njima počinjeno nasilje, ako za to još imaju prilike, od zajednice danas traže odštetu.

Zbog toga u sukobu prava roditelja s pravima društvenih skupina (ili kako to kaže kolega Matulić – Hitlera), roditelj ima primat, jer se pitanje rađanja tiče roditelja, a tek potom društva. To se dijelovima društva možda ne sviđa, ali to je taj moj »temelj« primata prava pred etikom. Mi roditeljima dajemo to pravo (očito i to moram jasno reći), jer je riječ o *njihovoj* djeci, a ne o djeci nekog zamišljenog ili stvarnog kolektiva, ili o djeci nekog diktatora. Kadgod se ta hijerarhija prava prekrši (pa bilo to i iz Matulićevih »utemeljeno-etičkih« ili, navodno, »bitno-ljudskih« razloga) – nastaje nasilje koje je obično kratkoga vijeka. U svojoj knjizi spominjem i takve primjere u Hrvatskoj. Liječnici (a pogotovo ne Hitler, kojega se spominje u takvom kontekstu) nemaju isto pravo na rješavanje etičkih pitanja o potomstvu kao što to ima roditelj. Roditelja se to pitanje egzistencijalno tiče, on je nositelj svoje reproduktivne slobode. Upravo je liječnikovo »pravo« (ili »Hitlerovo«) i njegova (a ne roditeljska) »apsolutna želja«, kako to spominje kolega Matulić, kao da je riječ o jednakim pravima, temelj nasilja stare eugenike. Istina, roditelji katkada nisu svjesni te razlike i, kao što znamo, katkada i oni počinjaju nasilje nad djecom, ali upravo zato postoje zakoni, štoviše ustavi, koji razdvajaju prava jednih, drugih i trećih.

Liberterski poredak, ili ako hoćete ideologija, ne misli – kao što očito misli kolega Matulić! – da država ne treba postojati. Štoviše, ona je uvjet bez kojega se ljudska prava (uključujući i reproduktivno) ne bi mogla štititi: štititi od svih onih koji bi imali nešto protiv tuđeg potomstva. Kada bi bilo drukčije, naime upravo kada bi svi ljudi – kako misli kolega Matulić – racionalno i »utemeljeno« ostvarivali svoju bit, upravo *onda* država doista ne bi bila potrebna. Ona je potrebna upravo zato da štiti od nasilja nad onima kojima

se pravo na vlastitu sreću uskraćuje, a zakoni postoje između ostaloga i zato da to nasilje ne čini nikakva vlast. To nije kaos – kako tvrdi kolega Matulić – i to nije anarhija. Laissez-faire nije poredak koji tvrdi da zakoni ne trebaju postojati, već obrnuto, on pretpostavlja da zakoni moraju postojati kako bi se ljudska sloboda tek počela ostvarivati. Katkada nam taj minimalni, ali vrlo jasni okvir za društvenu intervenciju nije drag, jer ljudi svašta rade (a da pritom ne ugrožavaju druge osobe), posljedice njihovih radnji su katkada odiozne, ali je taj pravni poredak najjednostavniji i, koliko možemo zaključiti iz povijesti, on je ljudima donio najviše slobode. Diane Blood začela je dijete sjemenom svog mrtvog supruga. Nije baš neki postupak kojim ćemo se oduševiti. Ali u ime čega bismo joj to zabranili? Što se to nas tiče? Ne bismo li izvršili neko nasilje kada bismo joj to zabranili? I potom: kada bismo smatrali da joj to smijemo zabraniti, hoćemo li je zbog toga još kažnjavati? U ime čega? Bilo bi dobro znati odgovor kolege Matulića. (To je trebao biti predmet naše polemike.)

* * *

Zaboravimo sada na imputacije (obrtnanja mojih teza) i antipatije prema liberalizmu. Stvar je malo ozbiljnija. Kada spojimo Matulićeve glavne teze: tezu poistovjećivanja starih, nasilnih oblika eugenike s novim, u obliku medicinski potpomognute oplodnje (»Za eugeničku praksu nije bitno koja je ideologija provodi, jer su njezini učinci uvijek isti. Oni su uvijek maligni i jednako nehumani«); njegov stav o tome da se s vladajućom ideologijom individualizma »koketira«, i stav da su »ljudska prava preozbiljna stvar da se olako svedu na puke želje i prohtjeve« (ili, pak, da je liberalizam zapravo anarhija), silogizam zapravo više nije samo smiješan i neistinit već i opasan.

»Ako bi svaki pojedinac počeo uzimati pravdu u svoje ruke tada bi već moglo biti kasno – anarhija« (683),

tvrdi Matulić. Anarhija! Zamislite! Trudnice uzimaju pravdu u svoje ruke! Anarhija! Već je kasno! Već su uzele pravdu u svoje ruke!

»Ljudska su prava preozbiljna stvar da bi ih se olako moglo svesti na puke želje i prohtjeve«, kaže Matulić, da bi se dala trudnicama u ruke! Anarhija!

Takvi stavovi vrlo dobro ilustriraju glavnu bojazan moje knjige, koja je proizvela njezin polemičko-ideološki naboj, a to je bojazan da u suvremenom društvu postoje pojedinci i skupine koje ljudska prava doista ne smatraju velikom preprekom za realizaciju onoga što oni smatraju da je bit čovjeka, ili onoga što *oni* smatraju da je dobro. Matulić svojim *Gleichschaltungom* (poistovjećivanjem Hitlerovih »želja« i »želja« trudnica) dobar je primjer latentne opasnosti da se u nekom neliberalnom društvu laissez-faire eugenika pretvori u staru eugeniku. Onoga trenutka kada neki bioetički, teološki, medicinski ili državni komitet počne odlučivati tko ima pravo na rađanje, a tko nema, upotrebe medicinski potpomognute oplodnje pretvorit će se u staru eugeniku! Tvrdnjom da je laissez-faire eugenika zapravo identična starim oblicima eugenike – budimo posve jasni – želi se implicite zabraniti pravo određenim pojedincima da uz medicinski potpomognutu oplodnju realiziraju svoje želje. I *tako* dolazimo do one prave, stare, prisilne, odiozne eugenike: dakle, ne mojim vrlo jasnim pojmovnim razlikovanjem između prava na potpomognutu oplodnju, s jedne strane, i prava države, ili nekog bioetičkog ili teološkog komiteta da odluči što bi pacijenti trebali učiniti, s druge, već upravo poricanjem prava pojedincima da o tome odlučuju.

Matulić konstruira situaciju prema kojoj postoji niz ljudi koji ne znaju što je za njih najbolje.

»Po autoru (tj. meni, DP) svaki pojedinac zna što je najbolje za nju/njega. No iz perspektive temeljnih ljudskih prava to nije baš održivo, ako se zna koliki broj ljudskih bića uopće ne zna, koliki broj ne može znati, a koliki broj u malignim ideologijama niti ne smije misliti o tome što je najbolje za njih. Dakle, netko drugi umjesto njih, a bitno u ime njih, treba odlučiti. Tko?«

Tako se pita Matulić. Doista tko? Ne govorimo o djeci za koju se brinu roditelji. Ne govorimo također o djelatno nesposobnim pojedincima o kojima se brinu skrbnici, niti o starcima o kojima se brinu njihovi potomci ili država, koja time građanima vraća ono što su oni u nju uložili. Ne govorimo ni o ropskom radu niti o radnicima koji ne mogu realizirati svoja prava. Govorimo o ljudima koji su svojevolumno došli k liječniku tražiti pomoć i asistenciju pri rađanju. Imamo li pravo misliti da je riječ o osobama kojima ne bismo smjeli pripisati znanje o tome što je za njih najbolje? Ta, zar bi došli liječniku da nisu mislili da im treba neka pomoć? Laissez-faire eugenika o kojoj pričam odnosi se na tu klasu ljudi. Matulić ni na koji način nije pokazao da bi ta klasa ljudi zbog nekog razloga bila nesposobna odlučivati o vlastitim interesima. Nije riječ o mentalno bolesnim ljudima, već o ljudima koji dolaze k liječniku s vrlo jakim znanjem što žele – žele potomka, žele dijete. Kada takvim ljudima pripisuje nesposobnost da obrate pozornost na svoja prava, da za njih znaju, u najmanju ih ruku podcjenjuje. Ili još jednom, rečeno bioetičkim rječnikom: Matulić poriče njihovu autonomiju.

Govoriti da bilo tko (pa bio to i ja) »kuketira« s danas vladajućom ideologijom individualizma, znači, ustvari, da se »ideologija individualizma« ne priznaje. Matulić kaže da ta ideologija »vlada danas«, ali možda bismo jednoga dana mogli opet prihvatiti ideologiju komunizma, ili fašizma, tko zna? Što je to »ideologija individualizma«? To je doktrina prema kojoj je čovjek kovač vlastite sreće; to je doktrina prema kojoj ljudi imaju niz prava i odgovornosti (prvenstveno prema sebi i sebi bližnjima); to je doktrina prema kojoj se ljudi udružuju u skupine, kolektive, narode i države zato što to hoće, a ne zato što to moraju. To je doktrina prema kojima postoji pravo čovjeka da mu se nitko (a pogotovo ne država ili korporacija koja ne dijeli njegove svjetonazore) ne miješa u poslove (a pogotovo da mu ih zabranjuje ako ne ugrožavaju druge), pravo da izražava svoje mišljenje i da traži svoju sreću na svoj način. Ili, da to još jednom izrazimo Matulićevom »bioetičkom« terminologijom: tvrditi da se s takvom ideologijom »kuketira« zapravo znači da se ne vjeruje da ljudi imaju takva prava – to znači poricati da pojedinci imaju svoju neovisnost i autonomiju. Govoriti o tome da su ljudske želje »puki prohtjevi« za koje ne postoji nikakva obveza ispunjenja, znači poricati onaj konstitutivni značaj osobnosti, ili Matulićevu »bit« čovjeka. Nije li i to poricanje njihove neovisnosti i autonomije?

I tako, čini mi se, dolazimo do zaključka da priča koju Matulić želi pripisati laissez-faire eugenici, tj. meni – a to je priča koja iz ljudskih prava i prava na reprodukciju izvodi obnovljenu avet fašizma! – zapravo nije ništa doli maska kojom se skrivaju porivi ili opravdanja samog kritičara ili pojedinaca s kojima dijeli svjetonazor.

Kako to konkretno izgleda u slučaju suvremene eugenike? U svojoj knjizi spominjem slučaj jedne Splićanke koja je nakon uzimanja lijekova za plodnost začela pet zametaka. Bioetička komisija jedne zagrebačke bolnice (u čijem su sastavu bili i utjecajni pripadnici teološke bioetike) insistirala je da se do poroda pokuša održati svih pet zametaka, unatoč odluci trudnice da

zadrži samo dva, te unatoč činjenici da nijedna hrvatska bolnica još nikada nije uspjela poroditi petorke. Komisija je imala zadnju riječ i svi su zameci umrli. Je li netko snosio odgovornost za preuzimanje odluke o nastavku trudnoće petorki, odnosno za njihovu smrt? Nije! Je li bioetička komisija »znala bolje« od trudnice što je njezin interes? Ili, pak, što valja činiti? I napokon: iz kakvih je to načela crpila svoje pravo na izvedbu vlastite odluke umjesto provođenja trudnoćine »želje«? Iz »bîti« čovjeka? Ili, pak, iz posebnih, »ideoloških« interesa pojedinaca u komitetu?

* * *

Ostaje još jedno važno, možda najvažnije pitanje, a to je: s kojih pozicija nastupa Matulić u svojoj kritici *laissez-faire* eugenike. Premda postoje brojni razlozi za vjerovanje da je Matulićev glavni interes – njegova »agenda« u kritici *laissez-faire* eugenike i liberalizma! – proglasiti medicinski potpomognutu oplodnju onim strašnim oblikom stare eugenike iz čega bi proizlazile svakakve zabrane takvih postupaka.

Premda je to ujedno stav institucije u kojoj radi (i u kojoj ne postoji potpuna intelektualna autonomija da se o tim stvarima misli bitno drukčije), ja ću pretpostaviti da je Matulić dovoljno autonoman intelektualac i da su stavovi što ih iznosi *samo* njegovi, a to znači da bi kao intelektualac morao bio spreman promijeniti svoje stavove kada bi mu bili pruženi dovoljno dobri argumenti. Meni osobno ne bi smetalo niti kada bi Matulić zastupao stav nekog kolektiva (premda to nije ideja koja se može sasvim lako uskladiti sa znanstvenim postupanjem, s filozofskim traženjem istine, objektivnosti i nepristranosti). Bitan problem nastaje kada Matulićev stav, ili stav nekog kolektiva, sebi želi pribaviti status koji, za razliku od drugih pojedinaca i grupa, *samim tim statusom* postiže uvid u objektivne istine o bîti čovjeka. Nažalost, upravo je to slučaj s Matulićevom koncepcijom bioetike.

Matulić se zalaže za koncepciju bioetike, tj. jednu *ideologiju*, koju danas nazivamo *paternalizmom*. Taj se paternalizam može ogledati u »pogledu visoka«, te proglašavanjem svih vrijednosnih stavova koji mu se ne sviđaju – ideološkim, tj. lažnim, kao u Matulićevu »doprinosu«. Ali to je samo jedna samouvjerena, ili čak drska manifestacija paternalističkog stava. Paternalizmom općenitije možemo nazvati stav koji smatra da određene kategorije ljudi, ili određeni ljudi, imaju posebne spoznaje, posebne uvide, koji ih kvalificiraju kao pojedince koji jedini mogu meritorno suditi i donositi »objektivne«, valjane, »dobre« društvene odluke o nekom predmetu, a to znači i o sudbini drugih. Tako, primjerice, liječnici bolje od pacijenata znaju što je dobro za njih same. Pravnici »znaju bolje« kako voditi postupak od same stranke. U Matulićevu slučaju, riječ je pak o *posebnim*, temeljnim uvidima u bit čovjeka, u njegovu etičnost, odnosno u predmet koji zovemo »dobrom« kao takvim.

Takav se stav danas smatra zastarjelim i neispravnim (pogotovo u medicini), a u politici pak nemoralnim i opasnim. Danas se u razvijenim državama svijeta, naime, smatra da liječnik ima zadatak informirati pacijenta o svim relevantnim podacima za procjenu njegova stanja, ali da pacijent donosi konačnu odluku o tome hoće li se neki medicinski postupak na njemu obaviti ili ne (taj se postupak zove informirana suglasnost). U politici se različitim stručnim komisijama daje određeni mandat, ali stručna mišljenja potom dolaze na forume demokratske kontrole i izbora. Isto tako, određenim pojedincima dajemo mandat da za nas obavljaju političke poslove, ali

to ne znači da ih ne možemo kritizirati, smatrati njihove stavove i odluke pogrešnim, a potom ih i promijeniti. Na području ekonomije i trgovine, paternalistički se stav obično zove komunizmom ili fašizmom: to je stav koji u ime nekog »višeg« dobra određuje što i kako ljudi trebaju raditi i kako distribuirati dohodak.

Najvažniji razlog zašto se paternalizam smatra neetičnim, netočnim i nedemokratskim jest shvaćanje da pojedinci, unatoč njihovu obrazovanju ili kastinsko-profesionalnoj pripadnosti, nisu nužno pametniji od pojedinaca koji ne pripadaju toj struci. Jer: svi ljudi mogu griješiti. I svi imaju svoja mišljenja. Ni stručnjaci nisu imuni na pogreške. A raznolikost »stručnjaka« i raznolikost »nestručnjaka« dovoljan je argument za rasprave između jednih i drugih. Zbog toga se smatra da je demokracija najbolji oblik vladavine: jer omogućuje da se izlože najrazličitiji stavovi svih ljudi koji imaju svoje mišljenje o nekom problemu, a posebno o ljudskoj biti, o ljudskoj prirodi i sl. Jer, kada ne bi postojale mogućnosti da se izlože vlastiti stavovi u takvim raspravama, onda bi jedini način rješavanja problema za koje ne postoje empirijski dokazi (kao što su to, primjerice, bioetički problemi, i uostalom problemi sa svim ljudskim vrijednostima) – tada bi kao jedini način dokazivanja istine preostalo nasilje. Upravo je to problem s govorom o ljudskoj »biti«: ako Matulić kaže da zna što je prava bit čovjeka i da za to ima specijalne uvide, a da ih ja nemam, onda teško o njima možemo razgovarati. Drugim riječima, paternalizam (doktrina o postojanju privilegiranih pojedinaca s posebnim spoznajama) skopčan je s još jednom doktrinom – doktrinom esencijalizma (ili pak – srednjovjekovnog realizma), doktrinom prema kojoj je izvjesno da takve biti postoje i da su one vidljive samo nekim pojedincima.

Nadalje, takav paternalistički stav – da samo neki imaju posebne uvide u biti – povezan je sa stavom da svaki stav treba neko »utemeljenje« iz »biti«, odnosno da će samo oni koji imaju takve posebne uvide moći pružiti adekvatno »utemeljenje« raznoraznih praktičnih postupaka. Ali što ako se naše koncepcije »biti«, na kojima temeljimo svoje stavove, ne slažu? I tada preostaje jedino nasilje.

Vratimo se sada Matuliću. Budući da izrijeком ne kaže s kojih pozicija napada laissez-faire eugeniku, pogledajmo kako se apstraktno ocrtani paternalistički stav izražava u Matulićevoj knjizi *Bioetika*.¹ U posljednjem poglavlju svoje knjige, Matulić raspravlja o odnosu bioetike i društvenih znanosti, posebno sociologije, te tvrdi:

»... razlike u pristupu biomedicinskim tematikama između sociologije i bioetike, zadane su formalnim parametrima i temeljnim ciljevima. Bioetika kao filozofska disciplina, to jest kao specijalni tip etičke refleksije (kurziv DP), normativna je za biomedicinsko polje ljudskog djelovanja. Sociologija je kao pozitivna znanost deskriptivna, štoviše, empirijska i kao takva se zaustavlja na evidenciji konkretnih datosti. Sociološki pristup biomedicinskim problemima posjeduje dimenziju verifikacije stvarnog stanja stvari, a ne prvenstveno postavljanje kriterija po kojima bi neke stvari trebale biti drugačije u odnosu na ono kakve stvarno jesu... (S)vako nadmetanje između bioetike i sociologije, bilo na praktičnoj ili teoretskoj razini, osuđeno je na prosudbu o bespredmetnom gubljenju vremena (kurziv DP).«²

Matulić zapravo kaže da postoji posebna bit bioetike i posebna bit sociologije. Iz toga slijedi da bioetika, zato što je bioetika, ima pravo određivati što je normativno za biomedicinu (!?), a sociologija i društvene znanosti to općenito – nemaju, jer nemaju taj specijalni tip etičke refleksije (koji je to?). Društvene znanosti (zato što su znanosti) mogu samo određivati faktično,

ali, »po naravi njihova bavljenja«, ne mogu određivati što treba biti. Ili, kada bismo to personificirali, onda bi to glasilo ovako: ja kao stručnjak za bioetiku *sa specijalnim tipom etičke refleksije* imam pravo određivati što bi trebalo biti, što je »normativno«, a on kao stručnjak za faktično, neka se u to ne petlja. Zbog toga ne čudi da Matulić »nadmetanje između bioetike i sociologije« osuđuje na »bespredmetno gubljenje vremena«.

Pa ipak, Matulić je uložio dosta truda i izgubio dosta vremena na kritiku jedne sociološke knjige. Možda zato što se knjiga upliće u ono normativno, a tome sociologija, po Matulićevoj definiciji bioetičkoga, nije dorasla. Ali predmet Matulićeve kritike nije samo sociologija već i sve vrste »prilagodbene ili javne etike«, naime,

»... prilagodbene etike (...) koja ne vodi računa o temeljnom ljudskom smislu postojanja i društvenoj integraciji cjelokupnoga biozisa.«³

Matulićeva sociološka, tj. »prilagodbena etika ide za čistom prilagodbom novonastalim – biomedicinskim okolnostima«, ali ona se »neminovno izlaže riziku zanemarivanja bitnih elemenata koji su neodvojivi od bioetičkih preokupacija« (465). Matulić nastavlja:

»Sociološki pristup u bioetici koji bi predimenzionirao smisao i značenje individualnoga izbora (kao što to činim ja u *Sudbini odabranih*, prim. DP), lišavajući ga temeljnih odrednica koje su zadane neodvojivošću slobodnog izbora od objektivnih kriterija etičnosti, minirao bi ne samo čovjeka kao etičko biće koje može štošta izabrati u životu (...) nego bi minirao i samu bioetiku kao normativnu disciplinu (...), *društvene znanosti moraju sebi posvijestiti činjenicu da ih bioetika ne treba* (kurziv DP)... Relevantne sociološke spoznaje (...) ne mogu biti neposredni izvor normativnosti za ljudsko djelovanje i ponašanje... Sociološka objektivnost nije isto što i etička objektivnost. Ukoliko bi se ipak inzistiralo na anuliranju razlika između tih dviju 'objektivnosti', tada bi sasvim logično i opravdano bilo da sociolozi preuzmu ulogu etičara u bioetici i da u njoj jednostavnim postupkom, ono što je sociološki evidentirano, proglase (ne)etičnim, već prema tome radi li se o pozitivnoj ili negativnoj društvenoj percepciji nekoga biomedicinskog fenomena. No, to bi bio apsurd koji bi kompromitirao i bioetiku kao normativnu disciplinu i sociologiju kao normativnu znanost. Takvo bi apsurdno stanje indirektno negiralo smisao sociološke znanosti (...), negiralo bi i smisao bioetike... *Nasuprot tome treba jasno istaknuti da bioetika ne treba sociologiju i sociologe...* (kurziv DP)«⁴

Stav prema kojem su pojedinci po svojoj klasnoj ili kastinskoj ulozi u nekoj profesionalnoj podjeli rada predeterminirani da znaju bolje ili lošije od drugih ono što bi trebalo biti istinito, objektivno, normativno i sl., temeljito je nedemokratski stav. Matulić to i izrijeком potvrđuje:

»... društvo (...) nije i ne može biti neposredni izvor kriterija etičnosti, pa prema tome takvu funkciju ne može imati ni u bioetici.«⁵

Nije stoga slučajno da Matulić toliko govori o »gubljenju vremena« u takvim raspravama, o tome kako »bioetika ne treba sociologiju« i sl.

Smisao Matulićeva »bioetiziranja«, te kritike »javne« ili »prilagodbene etike«, jest u tome da se jednoj struci ili skupini *apriori* zagarantiraju, a drugoj

1
Tonči Matulić, *Bioetika*, Glas Koncila, Zagreb 2001.

2
Isto, str. 464.

3
Isto, str. 465.

4
Isto, str. 465–466.

5
Isto, str. 467.

apriori odreknu određena prava i načini utvrđivanja određene istine, pa čak i prava na (etičke) sudove o bioetičkim problemima općenito, kao što su

»... preokupacije (...) odlučujuće za održanje bioetike kao normativne discipline. Ljudski život, radanje i razvoj života, ljudska spolnost, ljudska smrt, eutanazija, ekologija itd. samo su neke bioetičke preokupacije.«⁶

Osim posjedovanja »specijalnog tipa etičke refleksije«, nije posve jasno zašto bi sve te teme postale monopol bilo koje struke. U takvoj bi Matulićevoj podjeli rada jedna struka, *bioetika*, i samo posebni pojedinci, *bioetičari*, imali posebno povlašten status – status koji bi jedini imao pravo određivanja što je normativno, monopolistički status koji bi jedini imao onaj »pravi« uvid o biti čovjeka. (Takav je Matulićev stav analogan stavu udruženja glumaca koji su se udružili u osudi Severininog prava na glumu.) Uvidi drugih, primjerice sociologa, tvrdi Matulić »minirali bi ne samo čovjeka kao etičko biće (...) nego i bioetiku«. Zašto bi uvidi sociologa minirali čovjeka kao etičko biće? Ali, prema Matuliću, to ne vrijedi samo za sociologe već i za sve one pobornike »javne etike« koji »predimenzioniraju smisao i značenje individualnoga izbora« (465), drugim riječima, sve građane koji imaju vlastitu pamet, premda možda ne i »specijalni tip etičke refleksije«.

Ovdje konačno imamo ključ razumijevanja Matulićeva »ozbiljnog« zalažanja za ljudska prava: pravi protivnici Matulićeve bioetike jesu svi oni koji »predimenzioniraju smisao i značenje individualnoga izbora« – to su svi oni koji imaju svoje »neutemeljene« vrijednosti i svoje »želje«. Takvi ljudi »miniraju čovjeka kao etičko biće« i »bioetiku«!

Konceptija bioetike za koju se ja zalažem – u teoriji, a valjda i u praksi – nije konceptija prema kojem bi ljudski izbori minirali »posebne vrste refleksije«, a pogotovo ne bioetiku ili čovjeka kao etičko biće. (Uostalom, kakva bi to bila etika u kojoj ne bi bilo ljudskih, a to znači individualnih izbora?) Moja konceptija bioetike ne počiva na pretpostavci da o tome mogu suditi samo određeni pojedinci, »s posebnim vrstama refleksije«, i to ne zato što oni ne bi mogli biti pametni, već zato što bi se tim »pametnima« tada dala prava da krše osnovne aksiome i temelje ljudskosti u civiliziranoj zajednici: poput slobode, autonomije, jednakosti, ravnopravnosti. A da je tomu tako, svjedoči prvi dio moje knjige, pun povijesnih grozota počinjenih u ime »dobra« za narod, rasu, klasu ili biološki opstanak čovječanstva.

Danas se ljudima na području ekonomije ne naređuje što trebaju raditi i kako – ne samo zato što sustavi koji su to činili nisu bili dovoljno svrsishodni nego zato jer se pojedincima priznaje da imaju vlastitu pamet, i da štoviše najbolje znaju (a prema učinkovitosti sudeći – i da rade ono) što je za njih dobro, jer imaju apsolutno najviše relevantnih podataka za svoju odluku. Na području politike »predimenzionirali smo smisao i značenje individualnih izbora« (točno kažete kolega Matulić), jer za političko odlučivanje vrijedi isto što i za ekonomiju. Isto smo tako priznali da ljudi imaju različite etike, različite koncepcije dobra, različite vrijednosti. Priznali smo to ne zato što ljudi uvijek dobro postupaju, već zato što nikada nećemo postići onu »specijalnu vrstu refleksije« i istine o pravim vrijednostima koja bi opravdala odluke nekog »višeg« tijela, ili »pametnijih« pojedinaca, nauštrb pojedinaca kojih se njihove odluke jedino i tiču.

I samo još jedna riječ o bioetici. Bioetika nije samo neko razglabanje o bitima, te neko natjecanje u tome tko će imati specijalniju intuiciju o biti čovjeka, kako to misli Matulić. Ona postoji kao suvremena i potrebna disci-

plina ne zato što ima neke specijalne metode spoznaje, već upravo zbog toga što posreduje između naših partikularnih vrijednosti i konstrukcije socijalnog sustava do kojega bi takve etike i odluke mogle dovesti. Drugim riječima, bioetika je danas važna upravo zato što ima vrlo jasnu i važnu socijalnu funkciju – funkciju konstrukcije posljedica, funkciju društvene odgovornosti koja se ne temelji samo na velikim riječima iza kojih se često krije posebni interes. Bioetika nije »apriorna« disciplina na koju ćemo se pozivati kao na adute (kao da znamo što bi »Bioetika« morala govoriti, ili kao da znamo što je unaprijed zadana ljudska bit), ili, pak, kao na božanska proviđenja – već je riječ o empirijskoj disciplini u kojoj je presudno važno poznavati činjenice i pri procjeni dobra i zla imati sluha za, navodno, tek »puke želje« pojedinaca, kao i biti sposobni na različite načine odvagati posljedice što ih neka vrsta argumentacije donosi za cijeli niz drugih socijalnih vrijednosti. Funkciju takvog posredovanja Matulić je namijenio upravo sociologiji. I upravo zato nema nikakvoga smisla tražiti posebne razlike između »prave« i »sociološke« bioetike, kao što pogotovo nema smisla tražiti posebne privilegije za bioetiku i bioetičare. Dobri bioetičari neće se pozivati na svoje »posebne vrste refleksije« (i neće potpuno izvrtati tuđe stavove kako bi dokazali svoju »objektivnost«), oni će imati pregled nad stvarnim ljudskim problemima i njihovim nadama i vjerovanjima. Ako su poštenu, usudit će se priznati da je njihovo mišljenje, ili njihovo rješenje, tek jedno od mnogih. Tada će tek početi prava rasprava.

Smisao moje knjige, kao i moje teze o primatu prava pred etikom, bio je upravo taj: *apstraktni govor o vrijednostima i bitima nema smisla ako nije informiran stvarnim stanjem stvari i ako ne uzima u obzir koncepcije dobrog i pravednog društva* (a to znači: demokratskog društva koje realizira prava pojedinaca, ili barem omogućuje raspravu o suprotstavljenim vrijednostima) – *društva u kojemu se pojedinačne etike* (ili točnije: Matulićevi specijalni tipovi etičkih refleksija) *moгу ili smiju realizirati*.

Darko Polšek

**Anatomy of a Paternalist and Anti-liberal
View on Contemporary Eugenics**

The author dissects a polemic by Tonči Matulić against Polšek's book Sudbina odabranih (Destiny of the Chosen Ones. Eugenics in the Age of Genetic Technology) printed in Filozofska istraživanja, 98 (3/2005), pp. 671–693. The main point of the article is a dissection of Matulić's views that there is no fundamental difference between old eugenics and new, and of his overall anti-liberal, paternalist, and allegedly 'bioethical' contentions. Polšek uses J. St. Mill's arguments from On Liberty and argues that a democratic and a just society has to respect 'mere wishes' of prospective parents when fulfilling their right to bear children, as to be able, among other things, to avoid far greater dangers of collectivism and all sorts of state intervention in private matters, from which ugly forms of eugenics arose in the past. Moreover, Polšek argues that one has to respect these liberal principles (especially if one wishes to be a good bioethicist) in order to take seriously uncontested principles of bioethics: of personal autonomy, independence, and equality.

Key words

eugenics, parenthood, liberal principles, paternalism, bioethics